

УДК 303.1
УДК 316.74:001

ВОЛОДИМИР НІКОЛАЄНКО,
кандидат соціологічних наук, тимчасово не працює

ЛЕОНІД НІКОЛАЄНКО,
кандидат філософських наук, доцент кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Метод і методейя: шлях до свободи чи логічний примус

Анотація

У статті розглянуто питання, пов'язані із трансформацією науки, що зумовлює конституювання в суспільстві соціальної структури знання, через яку відтворюються соціальні нерівності й пов'язані з ними відносини панування та підпорядкування.

Очевидно, що процес пізнання соціально детермінований і в ньому протидіють дві тенденції: 1) здобуття знань як засобу розширення поля свободи і 2) обмеження доступу до знань різним категоріям людей як засіб відтворення відносин залежності. Отже, дилема знання — незнання має не лише гносеологічний, а й соціологічний вимір, адже поряд із виробленням знання існує також його антипод — вироблення незнання (необізнаності) — методейя.

Ключові слова: *конструювання реальності, логічний примус, методейя, перетворення суспільної свідомості на масову, релігійний реванш, релевантність, соціальна залежність, успіх, функціональні (практичні) знання, незнання (необізнаність)*

Постановка проблеми

У попередній нашій статті “Метод і методейя: методологічні ілюзії в сучасній соціології” [Ніколаєнко, 2015], написаній у рамках нашої роботи в

науково-дослідному комітеті САУ з питань логіки та методології соціологічного дослідження, стверджувалося, що в науці поряд із науковим методом існує його перетворена форма — методейя, або система засобів продукування ілюзій, яку в межах усталеної логіко-гносеологічної традиції важко відрізнити від власне методу, але можна розпізнати завдяки соціології. Ми підводили читача до думки про те, що методейя — це конструювання неувтвa і, заразом, технологія соціальної диференціації. Тепер розглянемо, якщо так можна сказати, методейно зорієнтовані практики в науці та їхні соціальні ефекти.

Якщо метод — шлях до знань, тобто до достовірних відомостей про світ, то методейя — його перетворена форма, спосіб продукування незнання. Незнання, у такому разі, виявляється не просто банальною відсутністю знань, а такою формою ставлення людей до світу, котра інтерпретується ними або як особливе знання, в якому піддається сумніву повнота і достовірність наукових знань, або як знання, у принципі недоступне науці, або як ще щось. Таке незнання останнім часом дістало назву необізнаності. Недостовірні образи реальності, як з'ясувалося, не вичерпуються помилками й ілюзіями [Гросс, 2008]. Поки не будемо розбиратися у формах незнання, що поділяють людей на категорії, наприклад, на еліту та масу із властивою їм поведінкою. Ми поговоримо про дії вчених, які продукують такі образи.

Отже, розкол суспільства на групи — латентна похідна їхньої участі в боротьбі за соціальне домінування засобами науки, де методейя — пошук способів обґрунтування приватного інтересу засобами науки. Навіть математична дія, — до розчарування математиків, — тут нічим не відрізняється від будь-якої іншої соціальної дії. Вона теж зазнає впливу методейних тенденцій, що робить соціологію математики можливою, про що свого часу поговоримо окремо.

Ще Сократ розумів знання як джерело людських чеснот і здатність розуміти власне неувтвa, а неувтвa, навпаки, — джерело аморальності, що долається навчанням. Т.В.Філіповська у статті “Дихотомія “знання-незнання”: пошук сутнісної новизни”, нагадуючи про це, констатує, що “однією із системних суперечностей, що мають фундаментальний характер”, є “загострення в практиках повсякденності антагонізму знання і незнання, неувтвa”, властиве сьогодні всьому глобальному суспільству [Филлиповская, 2011].

Проте соціологові констатації замало, йому необхідне виявлення соціальних причин даного антагонізму і ролі працівників науки в його продукуванні: у виробництві необізнаності. Ми розрізняємо незнання як відсутність знань у суспільстві з тих чи інших цікавих для нього питань і необізнаність — як результат регульованого інституціональними засобами доступу до наявних у суспільстві знань, що розбиває суспільство на групи.

Ще І.Кант писав: “...істина не є володіння, право на яке дається одному і віднімається в іншого” [Кант, 1980]. Обмеження доступу до знань перетворює істину, що єднає людей, на форму приватної власності, що суперечить її суспільній суті: одним дає право мати істину, а іншим не дає, перетворюючи їх на невігласів. І навпаки, обмеження доступу до хибних думок не перетворює їх на власність, але надає право знати істину.

От приклад. Культуролог Михайло Маяцький у статті “Продуктування сумніву” показав, як у середині ХХ століття наука стала ворогом тютюнової індустрії. Що зробили тютюнові компанії? Найняли піар-агентства, а ті порадили “покохати” *ворожих учених* і “задушити” їх в “обіймах кохання”. Так і зробили: створили соціальні інститути і зіткнули одних учених з іншими. Сумніви щодо шкоди паління в масах курців було посіяно: воно навіть стало “частиною роботи і дозвілля” [Маяцький, s.a.].

Простежимо за зміною соціального смислу паління як явища. Спершу, не замислюючись (незнання) про наслідки, курять за звичкою. Потім наука, спираючись на достовірні дані (знання), включається в пояснення шкоди паління не тільки для здоров’я. Далі наукова спільнота, включена у вивчення соціальних наслідків куріння, через зовнішній вплив розколюється на тих, хто за, і тих, хто проти паління (дискурс куріння).

Результат дискурсу — сумнів у достовірності знань (необізнаність) про шкоду куріння й безперешкодне його поширення у ще більших масштабах, підсилене ефектом задоволення від *усвідомлення* (! ?) відсутності шкоди. Шкода куріння — запорука зростання прибутку приватних компаній, забезпеченого зіткненням науки із постнаукою: наукою, зверненою проти науки і соціуму.

Мета статті — показати, як методейя (дії вчених, називані пізнавальними) продукує наукоподібні результати із соціальними наслідками тактичного та стратегічного характеру.

Незацікавлений спостерігач як агент конструювання недостовірних образів реальності: соціальні функції незацікавленого спостерігача

Позитивістська настанова на незацікавлене спостереження, так само популярна, як і сумнівна, — найяскравіший приклад роботи методейї у соціальному пізнанні. У статті “Проблематика розуміння смислу в соціальних науках” Габермас у дискусії з Гарфінкелем в контексті цієї настанови слово “**незацікавлена**” бере в лапки й підводить читача до висновків про наявність як мінімум трьох можливих причин негативного ставлення до неї, що їх ми викладемо своїми словами.

Незацікавлене спостереження як методологічна настанова:

- *сіє ілюзію* презумпції принципу об’єктивності, ніби встановлюючи “дистанцію щодо повсякденних, біографічно вкорінених інтересів” (наприклад, звідки береться інтерес до такого дослідження? Чи не від **зацікавленого** замовника, який залишається в тіні?);
- *переконує* вченого в тому, що в нього є “деяка привілейована позиція” стосовно учасників спостережуваної комунікації, хоча весь його привілей полягає лишень у тому, що він за свою роботу отримує гроші;
- звідси ми, вчені, як “комунікативні суб’єкти”, здатні “до взаємної критики... втрачаємо як спостерігачі нашу привілейовану позицію стосовно своєї предметної царини”, адже інші можуть реінтерпретувати зроблене нами.

Остаточний висновок формулює сам Габермас: "... соціальний учений не може гарантувати об'єктивність свого пізнання тим, що "напне" на себе фіктивну роль "незацікавленого спостерігача" й у такий спосіб вислизне в якийсь утопічне місце за межами комунікативно доступного життєвого контексту" [Хабермас, s.a.].

Однак вихід, запропонований Габермасом, теж із царини фантазії. Він антиісторичний. *Розуміння смислу* не є "привілейований модус досвіду членів життєвого світу" [Хабермас, s.a.], позаяк він (досвід) виникає в одній комунікативній ситуації, а члени *життєвого світу*, на жаль, наприклад, смертні або, змінюючи одну комунікативну ситуацію на іншу, втрачають *привілей розуміння* й відтак змушені наново опанувувати невідомі їм смисли. Але привілей повного розуміння є – в тих, у чиїх інтересах воно конструюється. Одне слово, точна критика настанови на неупереджене спостереження для Габермаса – спосіб *власного* суб'єктивістського конструювання розуміння реальності, до якого принцип достовірності також незастосовний.

Те саме знаходимо і в А.Шюца. Він пише, що спостережувана ситуація – "не театр... дій" для спостерігача, "а лишень об'єкт міркувань". Він "дивиться на неї з відстороненою холонокровністю, подібно до того, як представник природничих наук спостерігає за тим, що відбувається в його лабораторії" [Шюц, s.a.]. А як бути з принципом *не зашкодь*? Він витісняється настановою на *холонокровність*: свободою від моральних мук через вчинене. Шюц як феноменолог мав би розуміти, що хімічна реакція, яка спостерігається експериментатором, не аналог соціальної комунікації. У речовини немає волі. Але навіть хімічна реакція викликає в дослідника або прикрість, або радість, оскільки відбувається з його волі, хоча не завжди успішно.

А куди ми подінемо включене спостереження, коли, беручи участь і переживаючи те, що відбувається, спостерігаємо? Куди подінемо вчених, які заражають себе, щоб лікувати інших?

Учений, який не переживає, – прилад, функція, що виконує чужу волю. Його описи – показання приладу, що фіксує процес, але не читає показники – соціальні смисли, що включають людей у різноманітні взаємодії. Фіксувати дані приладу й інтерпретувати (обчислювати) зміни в їхніх параметрах може комп'ютер, а розуміти те, що відбувається, без переживального проникнення у смисли неможливо.

Говоримо про переживання як про момент розуміння, відкидаючи: 1) дильтейвське протиставлення розуміння і пояснення, хоча саме він зафіксував той факт, що розуміння без переживання не існує; 2) веберівське розуміння їх, що розбиває людей на групи. Ми говоримо про них як про структурні моменти логічного пояснення, що не виключає інтерпретацію, але тільки як метод перекладу з однієї мови іншою (включно з мовами різних наук) шляхом пошуку смислових відповідностей, закладених у них.

Без протиставлення пояснення і розуміння сучасні технології інтерпретації, що пристосовують науку до приватних інтересів, були б неможливі. Неможливий був би *незацікавлений* спостерігач. Він би не шукав способів включення даних спостереження в систему релевантних смислів. І принцип релевантності відпав би через непотрібність! Він би не підміняв критерії науковості критерієм успіху.

До того ж психологію мислення (наукового пошуку) ніхто не скасовував, а їй відомо, що смисл є не тільки думка, об'єктивована у дії чи деякій речі, а їй стан психіки, що надихає на думку. Незацікавлений спостерігач — людина із трансформованою психікою. Властивий йому етос наукового пошуку модернізований так, що початкова гуманітарна складова достовірних знань є для нього перешкодою.

Світ випромінює смисли, але не ті, про які говорить Шюц. Він шукає смисли, що сепарують реальні смисли на релевантні й не дуже; на ті, які щось презентують (можна сказати, справжні), й аппрезентативні (можна сказати, удавані, що можуть виникати як унаслідок помилок, так і внаслідок дій інших, що їх конструюють). І тоді, надаючи значення одним і позбавляючи значення інші, можна змінювати поведінку людей у заданих параметрах. Це теж наука, але не гуманна, вона не зважає на факт волі, властивої кожній людині. Можна грати на настроях людей подібно до того, як це роблять музиканти, щодо яких лише видається, ніби вони грають на інструментах, тоді як вони грають на почуттях людей, котрі отримують від цього задоволення. Інструмент тільки для того і потрібен.

Ефект масовості, між іншим, — теж інструмент, що перетворює народ на об'єкт впливу для так званої еліти. Наприклад, актуалізація незрозумілого без пояснення його суті перетворює суспільну свідомість на масову й іррефлексійну, подібно до релігійної. Та й система освіти більше не дає класичних знань, а суто функціональні. Етика успіху класичних знань не потребує. Їх і не дають!

І останнє. Свідомість і думка незацікавленого спостерігача дуалістичні. Справжня орієнтація на об'єктивність грає з ним злий жарт: вона суперечить реальним соціальним функціям, які він виконує.

Основною такою функцією, що втілюється у безлічі невідрефлексованих дій, можна назвати функцію перетворення: класики — спершу на некласику, а потім і на постнекласику (постнауку); науки і достовірних знань як явищ соціокультурного порядку — на явища функціонального порядку, тобто явища зі скороченою світоглядною і, назагал, гуманітарною складовою; істинного, об'єктивного й суттєвого — на значиме і, що те саме, релевантне; логіки пояснення реальності — на логіку її інтерпретацій, зорієнтованих на приписування значень; розвитку духовного виробництва — на конструювання суб'єктивних образів реальності, які не претендують на достовірність, але здатні змінювати поведінку людей у заданих параметрах; розширення поля свободи для всіх членів суспільства у ставленні до природної необхідності — на продукування й відтворення соціальних нерівностей, на відносини панування й підкорення тощо.

Методейя, як і метод, теж виконує чимало функцій, а головною з них є функція примусу.

Наукова думка не розвивається в соціальному вакуумі, й соціальний учений — не сторонній спостерігач, а службовець: наймана особа, яка пройшла через випробування ринку праці. Ринкова етика успіху, на яку він зорієнтований, примушує його переконувати себе в тому, що він, особа, зацікавлена в успіху, може бути незацікавленим спостерігачем. Гра? Так! А як же інакше?

Наука як гра — особлива тема для обговорення. Її й обговоримо. Трохи пізніше.

Соціологічне виконання анархістської теорії пізнання як теорії логічного примусу

Незацікавлений спостерігач і теоретична анархія — споріднені явища, хоча в сучасній соціології він — ідеал ученого. Методейя, вбираючись у мантію незацікавленого спостерігача, трансформувала наукову думку в анархічну. Тому соціологи, особливо ті, що займаються методологією соціального пізнання, часто звертаються до праці Поля Фюєрабенда “Проти методу. Нарис анархістської теорії пізнання” із підназвою “Проти методологічного примусу”.

Шляхетний порив не так уже й рідко перетворюється на негожу справу. Щось подібне відбулося і з Фюєрабендом.

Погоджуючись із Фюєрабендом в його ідеї можливості методологічного (краще говорити логічного) примусу до особливого роду думок і суджень засобами науки, ми в принципі не погоджуємося з ним у тому, що таке має місце завжди й у всіх випадках.

Скажімо, пояснюючи, учений не примушує підкорятися його волі (розумінню реальності, пов’язаному з його біографією). Засади його суджень містяться не в ньому, а в пояснюваному предметі, йому небайдужому. Він тільки говорить, що мислити по-іншому — не знати суті того, що відбувається. Він робить досягнення науки **усезагальним** надбанням, бо вписує знання в загальнокультурний контекст, включно зі світоглядним, — у наукову картину світу як спосіб остаточної перевірки їх на достовірність. Йому не властива “позасвітова позиція” (Габермас). Він спостерігач, **зацікавлений** в істині. Він не здіймається над світом, а переживає те, що в ньому відбувається. Знання, за такого підходу, функціональним бути не може, а тільки піднесеним, таким, що робить життя кожного — усвідомленим, свідомість індивідів — рефлексійною.

Функціональні знання такого не потребують. Перевірка міри їхньої **достовірності** відбувається на іншому рівні — на рівні досягнутого успіху, що не потребує світоглядної рефлексії.

Успіх як принцип розпадається на безліч прагнень, що потребують задоволення. За конкурентних умов великий успіх без науки неможливий. Звідси і функціональність, і структурність, і прагматизм, і плюралізм, і, між іншим, інтерпретація. Повний методологічний букет, що виростає із розпаду реальності на складові, конструйовані дослідником. Звідси і висновок Фюєрабенда: “Наука... по суті, анархічна справа: теоретичний анархізм більш гуманний і прогресивний, ніж його альтернативи, що спираються на закон і порядок” [Фюєрабенд, s. a.].

Проте заперечимо йому в тому, що будь-яка по-справжньому наукова методологія є системою логічних практик, зорієнтованих на правила, як заведено говорити в логіці, **правильного** мислення, що виключають анархію в думках.

Коли уважно читаємо цитовану працю, хочеться думати, що її автор повстає не проти порядку в думках, а проти соціального порядку, що примушує до неупорядкованого мислення. Навіщо насилувати себе мислити правильно (читай, логічно)?

Тільки Фоерабенд не повстає. Анархія в думках для нього є гуманістичною — не примушує мислити *правильно*. Тепер учений здобуває право редагувати власні думки, орієнтуючись на обставини, перетворюючи наукову класику на одну з багатьох *точок зору*, що мають право на існування. Істина тоталітарна!

Усе перевертається з ніг на голову: істина примушує, вона перетворюється на догму, подібну до релігійної; методологічне свавілля — розкріпає. Хоча, назвавши істину тоталітарною, примушує від неї відмовитися.

Розквіт позначеного розпаду (оксюморон!) був зумовлений етикою і практиками успіху, що виник у результаті переможної ходи капіталізму ХІХ століття, що вже до середини ХХ століття почав показувати свою повну культурну ницість.

Успіх одних виявився сполученим із поразкою інших, що не могло не породити анархії в думках, що й зафіксував Фоерабенд.

Методологічна анархія — повстання проти правил, що вможливають упорядковану думку: логіку, без якої справжня наука неможлива. Логіка такого повстання проста: якщо правила порушуються, це означає, що вони не працюють і “все дозволено”, стверджує Фоерабенд. І тоді “наука, позбавлена своїх тоталітарних претензій, уже не буде незалежною і самодостатньою; її можна вивчати в численних і різноманітних комбінаціях (однією з таких комбінацій може бути міф і сучасна космологія)” [Фейерабенд, s. a.].

Отже, істина тоталітарна, і поєднання ідеї та дії завдяки істині — не єдиний спосіб їхнього зв'язку. Вони можуть бути пов'язані також банальним “емпіричним успіхом”.

Тут ми зустрічаємося з тим, що можна було б назвати ефектом Фоерабенда, — запереченням того, чим сам він займається, культивує систему правил порушення визнаних правил: інновація.

Для нього заперечення встановлених історією науки правил (мислення) — шлях до свободи наукової думки служити приватному успіху із сумління, а не з примусу, застосовуючи, наприклад, “магічні фрази, називані “протоколами спостереження”” [Фейерабенд, s. a.].

Фоерабенд не помічає, що, відкидаючи соціально-культурні функції правил логічного мислення, вдається до пошуку способів логічного примусу до віри... Ні, не в істину, обґрунтовану наукою, а просто до віри в усе, сказане вченим, і не тільки ним.

Нагадаймо, Алвін Гоулднер пише: “... значна частина соціології — від елементарних підручників до творів Толкота Парсонса — полягає в конституюванні соціальних світів, а не просто в дослідженні їх”, буцімто в пошуку найкращого “з можливих” [Гоулднер, 2003].

Звучить як вирок! Шукайте і знайдете... ілюзорну безодню!

Капіталізм сам по собі — анархічна справа, що конструюється за лекалами суб'єктивістських уявлень про модерне або постмодерне суспільство. Метод інтерпретації, застосований для цього, розколює світ на справжній

та удаваний, породжує “двовимірний універсум дискурсу” [Маркузе, s.a.], що його Маркузе хибно потлумачив як утілення діалектичного мислення.

До слова, конституювання соціальних світів для кожної досить великої групи людей — наслідок попереднього конструювання і самих груп, і ілюзорних світів, у які вони занурені методом інтерпретацій, що працює за методичними правилами: правилами логічного примусу.

Нас зараз куди більше цікавить теорія, а не способи примусу: процес перетворення методу на методейю.

Самі соціологи, на жаль, далеко не завжди воліють зрозуміти, в якій із зазначених парадигм вони працюють і яке із соціально зумовлених завдань вони щомоменту виконують. Таке нерозуміння, між іншим, є засобом перетворення вченого на функцію, введено в його свідомість на інституціональному рівні.

Коли ми говоримо про соціолога, то маємо на увазі вченого, незалежно від царини знань, в якій він задіяний і яку в суспільстві представляє.

Наприклад, фізик Ландау, який негативно відізвався про гуманітарні науки, назвавши їх неприродними, або соціолог-позитивіст, який відмовив загальним поняттям (категоріям) у праві на існування, або філософ, який визнав, що поняття — не більш ніж конвенції (результат договору між ученими), тощо: всі вони змінюють напрям наукової думки на 180°, — у протилежний від істини бік.

Не важко спостерігати силу впливу таких тверджень, скажімо, на студентську аудиторію. Сила логіки тане перед справжньою силою авторитету, несилою в питаннях діалектичного мислення і світогляду загалом. Право на висловлення (плюралізм) уражає розум, примушуючи його до віри, наприклад, штучно створеному харизматику.

Перетворення істини на помилку, а методу — на методейю не проходить безслідно. Воно впливає на суспільну свідомість, породжує в ній лінії розколу людей на групи за інтересами.

Панівна анархія в думках (порядок — ?) учених, таким чином, виявляється прямою калькою панівного ринково зорієнтованого соціального порядку, а конкурентні між собою методології, ніби вишукані в анархічному порядку, — не більш ніж ілюзія безлічі можливих істин: альтернатив розв’язання соціальних проблем; удавана реальність, що не має практичної можливості перетворитися на справжню.

Альтернатива (фр. *alternative*, від лат. *alternatus* — інший), до речі, завжди одна. Вона передбачає вибір із двох протилежностей: істини та помилки. Коли ж у вченого з’являється вибір із множини методологій, а він вірить у кожен як в істинну, то анархічний (читай, плюралістичний) порядок у його голові забезпечений. Методейя спрацювала — і вельми ефективно.

До речі: проблема примусу, але не методологічного, а логічного, була порушена іще Г.Рикертом, а потім радянським психологом, педагогом і філософом М.Рубінштейном.

За Рикертом, логічні правила — це норми, яких слід дотримуватися, а якщо так, то логіка — це інструмент примусу. Рубінштейн заперечує і пише: “... логічна норма обмежена умовою: “якщо ми хочемо істини, то ми маємо підкорятися логічним нормам”. Це “якщо” руйнує все. Нам це заперечення

видається безпідставним, позаяк така умова однаково застосовна в разі відповідної зміни і до категоричного імперативу етики: якщо ти хочеш бути моральним, то дотримуйся певних етичних норм. Як там, так і тут ця умова є однаковою мірою неминучою а ргіогі, і, визнаючи одне, у нас немає жодних підстав сумніватися в правомірності іншого” [Рубинштейн, 2003: с. 30].

А ми додамо. Якщо ми, надаючи стрункості своїм думкам, **повинні** підкорятися логічним нормам, то ми маємо справу не тільки з логічним, а і з моральним імперативом, що для позитивіста — ніж у серце.

Не існує особливих логічних норм, які одночасно не були б моральними нормами, як і навпаки. Логічні норми — розгорнені в поняттях норм моралі, забезпечують можливість загального для людей смислу їхнього спільного буття.

Звідси випливають три зауваження:

- *перше*: як логічні, так і моральні норми дані нам не а ргіогі¹; вони — результат практичної дієвості норм, без чого неможливі і ніяка культура мислення, і ніяка культура взагалі;
- *друге*: нормативна функція логічних правил — не примус у сенсі придушення волі з метою підкорення іншим, а встановлення меж для сваволі; це — формування волі до знань, що виражається в науковій творчості (суб’єктивізм, наприклад, присутній в конструюванні реальності, — абсолютна сваволя);
- *третє*: нормативна функція логічних правил — показник їхнього родинного зв’язку з моральними й естетичними нормами: істина, добро і краса — три імперативи справжньої культури в людській поведінці, об’єднані в одному началі — софії (людському інтелекті).

Смисл — не тільки думка, реалізована в діях, а й те, *для чого* ми діємо, як ми діємо і як *інші оцінюють* наші дії; у сукупності вони становлять естетичний ідеал, що виходить далеко за межі *даного випадку*.

Некласика і постнекласика вибудовуються на редукції оцінок наших дій іншими, що перетворює науку на засіб *для нас* і зводить між *нами* та *ними* (іншими) нездоланні соціальні бар’єри.

А там, де з’являються бар’єри, з’являються і перетворені форми зазначених імперативів, і методи конструювання і культивування останніх.

Презумпція об’єктивності *незацікавленого* спостерігача — ще один імператив (моральний) — обирати в обсязі поняття *релевантні* смисли, придатні *для даного випадку*, нехтуючи всім зайвим — нерелевантним.

Начебто логічно, тільки здобує таким шляхом знання не впишеться в наукову картину соціального світу, що вибудовується за законами краси і моралі, але впишеться в картину світу, що вибудовується за законами холодної (аморальної і тому потворної) раціональності. Тут одвічна логічна

¹ З поняттям *a priori* спостерігається плутанина через його двозначний смисл: перший — культурно-історичний, в якому жодних апріорних знань не існує, вони здобуті спеціально підготовленими людьми у процесі соціально схвалюваних дій (пізнавальних); другий — застосовно до окремого індивіда і часу, в якому він живе. Індивід і його сучасники завжди користуються вже наявними (здобутими *до них* і тому апріорними *для них*) знаннями.

раціональність, дуже детально описана в німецькій класичній філософії, вступає у суперечність із самою собою, оскільки розрахунок — у сенсі *ratio* — як її логічна основа залишається, але більше не орієнтує на соціально значиме знання, а тільки на знання, необхідне для *даного випадку*, із соціальними функціями, редукованими до успіху. Таке знання більше не є формою соціальної пам'яті й перетворює соціалізацію (усуспільнення) індивідів на їхню диференціацію на групи, *спрямовуючи* їхні дії в річище приватних практик.

До обґрунтування такої трансформації раціональності, хоч яким дивним це багатом видаватиметься, доклали руку М.Вебер, філософи-прагматики та соціологи-позитивісти, які відмовили загальним поняттям у праві на життя.

У результаті навіть із гуманітарних наук вичавлюється принцип гуманітарності, істинне знання витісняється позитивним, безпосередньо пов'язаним із комерційним успіхом. До невпізнаності змінюється образ істини, який століттями живив творчу думку: сама тема істини стає незручною для обговорення. Тепер про неї більшою мірою говорять тільки ретрогради, котрі не розуміють суті гносеологічних інновацій.

А починалося все з принципу незацікавленого спостереження, який було сформульовано в Новий час з метою звільнення вченого з-під впливу церкви і який у XIX столітті набув власне позитивістського звучання і цілком інших соціальних функцій. Тепер однією з головних його соціальних функцій є розширене відтворення соціальних нерівностей засобами науки під гаслом прагнення об'єктивності, але не повне знання про соціальне, що не вичерпується спостереженням зв'язків безвідносно до їхніх оцінок. Штучно звужене поле уваги *незацікавленого* спостерігача звертається тільки до того, що слушно, а не до того, що істинно, не до комплексного опису спостережуваного як власне соціального, а до виявлення функціональних ознак і узгодження міри їхнього прояву з приватними інтересами.

З огляду на сказане процитуємо Рубінштейна ще раз: "... навіть там, де людина фактично не бажає істини, вона прагне лише того, щоб іншим вона була невідома, але не їй самій. А головне: тут ідеться суто про наукову істину; іншої, строго кажучи, і не існує, якщо ми точно відмежуємо істину від того, що в практичному сенсі називається "слухно" [Рубінштейн, 2003: с. 30].

Незацікавлений спостерігач, ясна річ, не винуватий у тому, що здобути ним знання не завжди доступні всім, інакше, наприклад, не було б патентного бюро. Він, як емпірично і прагматично зорієнтований, просто продукує неповне знання, в якому загальна картина соціальності спотворена у функціонально значимому *для даного випадку* смислі, позаяк не вписана в категоріальний ряд наукової думки.

Далі Рубінштейн веде, що, за Рикертом, логічний примус до певного роду думки має свою, логічну підставу, виражається в необхідності судження і відрізняється від психологічного і причинного примусу. У ньому належність являє собою "не *природно* необхідне, а *етично* необхідне, тобто імператив", хоча "ми підкорюємося цьому повелінню, тільки якщо ми прагнемо істини" [Рубінштейн, 2003: с. 29].

А далі він пише, що логічні закони нам говорять, якщо “коли ти хочеш істини, то ти маєш керуватися тими й тими правилами, а чи будеш ти дотримуватися їх, це справа твого логічного сумління. Якщо людина запасається свого роду логічною нахабністю, то її жодними силами не примусити мислити за логічними законами” [Рубінштейн, 2003: с. 31].

Рубінштейн правильно розуміє, що Рикерт, діючи в рамках методейї, намагається розірвати логічне й етичне, а Рубінштейн, навпаки, хоче показати, що їхній зв'язок нерозривний.

Що стосується соціології, то розв'язання проблеми зв'язку морального і логічного ніби потроюється:

- у позитивістській (некласичній) її гілці зазначений зв'язок неприпустимий, що дозволяє будь-якими засобами впливати на свідомість і поведінку людей;
- у постнекласичній — це взагалі не тема для обговорення, позаяк “усе дозволено”;
- у класичній (по-справжньому матеріалістичній) — вона: 1) зумовлена історично, має необхідний характер і забезпечує розширення поля свободи; 2) легко розривається, тим самим наука перетворюється на засіб придушення волі і вироблення системи соціальних залежностей. Скажімо, сторонній спостерігач на інституціональному рівні звільнений від мук сумління. Для нього моральність і науковість жодним чином не пов'язані.

Постнаука як гра

Не останню роль у формуванні настанови на успіх у науковому середовищі відіграло включення вчених у своєрідну капіталістичну конкуренцію, що підігрується, наприклад, інститутом грантів, індексом цитування, рейтингом вишів, системою Scopus тощо — стимулами, кожен з який висуває ніби власні вимоги до вчених і наукових установ, хоча насправді всі їхні вимоги являють собою чітко вибудовану систему, що примушує вчених перетворювати науку на своєрідну гру в істину. Конкуренція передбачає, що хтось має про-грати.

Однак конкуренція суперечить сформованому століттями корпоративному етосу науки. Вони, попри всі відмінності між ученими, — речі несумісні. Конкуренція — не змагання між, наприклад, школами, а примус викладатися сповна, що породжує відповідну реакцію.

От вчені і грають! Давно грають!

Достатньо тільки поглянути на довжелазні переліки беззмістовних посилок у статтях західних авторів, щоб зрозуміти: існує три тенденції:

- мовчазна корпоративна згода цитувати якомога більшу кількість авторів, що перебувають у темі, сподіваючись, що тебе теж будуть цитувати;
- виокремлення сукупності авторів, цитування яких ніби підтверджує належний рівень науковості публікованого матеріалу;
- корпоративне замовчування тих авторів, хто зовсім не вписується в офіційно підтримуваний постнауковий мейнстрім.

Гра, вона і є гра!

Простіше кажучи, реакція вчених на вимогу включатися в конкурентні відносини породжує профанацію — найкоротший шлях до загибелі науки, до перетворення її на ненауку.

Процес цей багатогранний і багаторівневий. Сама гра в науку — один із його аспектів, один зі способів рознаучування наукової спільноти, надання їй невластивих функцій.

Тут слід звернути увагу на концепцію Й.Гейзинга (Homo Ludens — Людини-Гравця), котра, як і всі подібні їй, претендує на особливого роду універсальність. Гейзинга, говорячи про ігровий контекст науки, стверджує, що в античності знання “не набувалися як побічний продукт навчання корисним і дохідним професіям. Для елліна вони були плодом його вільного часу, а для вільного громадянина весь той час, що не запитуваний державною службою, війною чи відправленням культу, був вільним” [Хейзинга, s. a.].

Хіба Гейзинга не має рації? Має! Щоправда, тільки в одній із частковостей. Систематичне заняття наукою справді потребує часу, вільного від фізичної праці. Але наука — не гра, не мудрування у вільний час. Та й міщанство є похідним від вільного часу. Наука — соціально зумовлений рід занять: через поділ праці, розпад суспільства на класи, що вимагав виокремлення групи людей, котра *пояснює* низам справедливості того, що відбувається.

Сучасний примус учених до конкуренції — спосіб поширити їхні професійні заняття на весь належний їм вільний час, без урахування того, що такий у справжніх учених просто відсутній, адже мозок працює, навіть коли вони сплять.

Одне слово, помиляється Гейзинга у принципі розуміння соціальної природи науки, що прийшло в наукову спільноту, хоч це й видається несподіваним, разом із позитивізмом і породжене ним. Натомість позитивізм, підміняючи істинне знання позитивним, багато в чому нагадує гру в істину.

Відкриті Вітгенштайном мовні ігри повертають розмову про гру в науці зовсім в інший бік — у бік маніпуляцій свідомістю, включно зі свідомістю вчених. Можна подивитися на багато сучасних соціологічних публікацій і побачити в них ігрову складову — гру словами, за якими стоять не поняття реальності, а позиції або претензії на наукове визнання (статус чи успіх). Суперечність між словом і справою, фонетикою і семантикою — ідеальне поле для мовних ігор, за якими приховується банальне нерозуміння присутнього у слові зв'язку між смислом і реальністю (див.: [Николаєнко, 2014]).

Гра в науці — претензія на особливе розуміння, що дає можливість залишатися на плаву, орієнтуючись на плюралізм, адже *всі* зобов'язані визнавати право на думку, а якщо хтось його не визнає, йому надається інше право — доводити, що опонент помиляється.

Але плюралізм — не презумпція істини окремої думки, доводити яку винний у грі в науку не зобов'язаний. Він зобов'язаний тільки написати текст, надавши право читачеві на щось, що нагадує її, — раціональне зерно. Не знайшов — не пощастило! Не розумієш задуму автора.

Простір для дискурсу створено.

Гра в науку змушує шукати в безглузких текстах зерна істини. І питання зовсім не в тому, що їх там немає, а в тому, що ви змушені це робити!

Здобувачі наукових статусів, як і багато хто з уже визнаних, забувають, що справжнє наукове дослідження — зовсім не гра, не розвага, а важка робота, особливо робота у ВНЗ, яка через оточення всіма вище згаданими вимогами, стала виснажливою, а іноді й небезпечною!

Нелюбов природознавців до гуманітаріїв не безпідставна (хоча вони й самі часто граються), як і зневажливе ставлення деяких соціологів до текстів без чисел. Хоча не слід було б забувати, що емпірична наука без добре опрацьованої теорії — порожня, як і природознавство без гуманітаристики взагалі втрачає смисл. Гуманітарна наука рухає природознавство, а не навпаки, хоча є і зворотний зв'язок.

Наукова конкуренція можлива тільки між соціальними системами, які мають власний науковий потенціал. Конкуренція всередині такої системи послаблює і саму систему, і її науку (боротьба за фінансування, наприклад, — не наукова боротьба). Вона призводить до поглиблення безодні у свідомості вченого між точним і достовірним знанням і необхідністю його методологічного обґрунтування. У боротьбі за визнання не до теорії.

Соціальна система задає науковому середовищу дослідницькі цілі. Вчені можуть допомагати їх формувати, не маючи ані права на політичні рішення, ані матеріальної бази для їх виконання.

Соціальна система без належної наукової бази в сучасному світі нежиттєздатна.

Утім, повернемося до нашого предмета — до співвідношення методу і методейї.

Наприклад, розуміюча соціологія тут зіграла з ученими злий жарт. Саме вона, обивательське, скажемо м'ягше, повсякденне уявлення про розуміння перетворила на принцип наукового розуміння реальності. У результаті наукова настанова на об'єктивність і достовірність здобутих знань остаточно перетворилася на настанову на прагматично зорієнтоване (позитивне) знання, в якому зацікавлені окремі (приватні) соціальні суб'єкти або капіталістична держава, що являє собою деперсоналізованого капіталіста — цього своєрідного олігарха, який домінує над усіма.

Щоправда, розуміюча психологія виникла раніше. Спираючись на принципи переживання і співпереживання, вона ще залишалася в межах гуманітаристики, хоча вже готувала ґрунт для подальшої дегуманізації науки.

Розуміюча раціональність відкинула переживання і співпереживання, звела на п'єдестал принцип успіху і... позитивної бюрократії.

А між тим формула успіху давно викристалізувалася в англо-американській традиції, котра в їхній же транскрипції звучить двояко: "Nothing personal, only business!", а простіше "Just business!", адже слово *бізнес* у моральному плані означає справу, вільну від особистісних стосунків (нічого особистого), хоча бізнесмен — зовсім не альтруїст і є вельми *зацікавленим*, прикриваючись *незацікавленим* спостерігачем.

І тут гра!

Висновки і перспективи подальших досліджень

Зі сказаного випливає, що методейя, або обернення науки проти самої себе, має безліч перевтілень, аналіз соціальних функцій яких неможливий без соціології. Головна з таких функцій — конструювання і відтворення соціальних залежностей.

У гносеології давно відомо, що наукове поняття відображає не речі, а соціально зумовлене ставлення до них, що може бути, а може і не бути опосередковане речами.

Обидва типи соціальних відносин висувають свої вимоги до наукового аналізу, включно з аналізом їх самих:

- перший потребує об'єктивності, яка зумовлена аналізом суті досліджуваних явищ і синтезує окремі знання у наукову картину світу;
- другий до аналізу суті досліджуваних явищ додає принцип релевантності — суб'єктивну складову наукового висновку, зорієнтованого на принцип успіху, або так зване практичне знання.

У другому випадку обидві системи вимог ніби зливаються в одну систему, що й призводить до деформацій у науковій думці, які називають методейєю.

Звідси випливає, що:

- розкриття соціально смислової таємниці методейних практик у науці методами соціології може стати одним із ключових напрямів розвитку наукової класики загалом і соціологічної зокрема;
- соціологам слід знову звернутися до канонів наукової класики, що завжди спиралася на комплекс критеріїв науковості, розроблюваних філософією науки (точність, об'єктивність, повнота, достовірність тощо), але в результаті домінування соціологічного емпіризму були зведені практично до двох — валідності й надійності, тобто до відмови від принципу повноти і... перетворення здобутого знання на неповне і неточне — на не зовсім знання;
- зв'язок логічного і морального (як, між іншим, і естетичного) — одна з ознак повноти знання, тобто не примха, не данина суб'єктивізму, а нагальна вимога часу, без чого не тільки повернення до наукової класики стає неможливим, а й унеможливорюється досягнення як інтелектуальної, так і соціальної свободи, разом з усіма наслідками, що впливають з цього.

XVIII століття зовсім не випадково було останнім сплеском енциклопедизму, який забезпечив перехід до капіталізму. Але саме капіталістичний прагматизм став альтернативою енциклопедизму. У принципі успіху релевантність і функціональність знайшли одна одну, породивши неприродну дилему теорії й емпірії і разом сформувавши залежність ученого від успіху — найчастіше від чужого.

Людський інтелект завжди розвивався за принципом енциклопедизму. Але в інтелекті вчених, зверненому до пошуку функціонального і релевантного успіху, аналітика почала витісняти синтетичну здатність судження: структури повстали проти систем із подальшою анархізацією розумових процесів. Вироблення знання в його соціально-культурному значенні, від-

повідно, почало витіснятися продукуванням *практичного* знання та... інформаційного сміття.

І останнє, опис домінантно в сучасній науці анархічної думки в орієнтації на строгу логічну послідовність виявився непростим завданням, що зайвий раз доводить силу впливу методейних тенденцій на весь науковий процес.

Джерела

Гросс М. Неизвестное. Динамика связей неведения, незнания и сходных понятий [Электронный ресурс] / М. Гросс // Социологические исследования. — 2008. — № 3, март. — С. 13–22. — Режим доступа : http://ecsocman.hse.ru/data/319/632/1219/Gross_2.pdf.

Гюлднер А. Наступающий кризис западной социологии [Электронный ресурс] / Алвин Гюлднер. — М., 2003. — Режим доступа : <http://www.labyrinth.ru/books/76027/>.

Кант И. О мнимом праве лгать из человеколюбия (1797) [Электронный ресурс] / Иммануил Кант // Трактаты и письма. — М., 1980. — С. 292–297. — Режим доступа : <http://iph.ras.ru/uplfile/ethics/biblio/kant.html>.

Маркузе Г. Одномерный человек. Исследование идеологии развитого индустриального общества [Электронный ресурс] / Герберт Маркузе. — Режим доступа : http://www.bim-bad.ru/docs/markuze_odnomerny_chelovek.pdf.

Маяцкий М. Производство сомнения [Электронный ресурс] / Михаил Маяцкий. — Режим доступа : <http://postnauka.ru/video/12146>.

Николаенко Л.Г. Функциональное пустословие: языковые игры на либеральном политическом поле / Леонид Николаенко // Проблемы розвитку соціологічної теорії: держава — людина — соціальна відповідальність : X Всеукр. наук.-практ. конф., 4 трав. 2013 р., м. Київ. — К. : Логос, 2014. — С. 103–137.

Николаенко В.Л. Метод и методейя: методологические иллюзии в современной социологии / Владимир Николаенко, Леонид Николаенко // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2015. — № 2. — С. 130–142.

Рубинштейн М.М. О смысле жизни. Труды по философии ценности, теории образования и университетскому вопросу [Электронный ресурс] / Моисей Матвеевич Рубинштейн. — М., 2003. — Т. 2. — Режим доступа : <http://mybook.ru/author/moisej-rubinshtejn/o-smysle-zhizni-trudy-po-filosofii-cennosti-teor-1/>.

Филлиповская Т.В. Дихотомия “знание-незнание”: поиск сущностной новизны [Электронный ресурс] / Т.В. Филлиповская // Вопросы политологии и социологии. — 2011. — № 1. — Режим доступа : <http://politsocio.uapa.ru/ru/issue/2011/01/12/>.

Фейерабенд П. Против метода. Очерк анархистской теории познания (Против методологического принуждения) [Электронный ресурс] / П. Фейерабенд. — Режим доступа : <http://www.klex.ru/fem>.

Хабермас Ю. Проблематика понимания смысла в социальных науках [Электронный ресурс] / Юрген Хабермас. — Режим доступа : http://sociologica.hse.ru/data/2011/03/30/1211833479/7_3_1.pdf.

Хейзинга Й. Homo Ludens. Статьи по истории культуры [Электронный ресурс] / Йохан Хейзинга. — Режим доступа : http://lib.ru/FILOSOF/HUIZINGA/huizinga.txt_with-big-pictures.html.

Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом [Электронный ресурс] / Альфред Шюц. — Режим доступа : <http://yanko.lib.ru/books/philosoph/shutz-izbr-mir-a.htm>.